

Başvuru: 12.10.2020

Kabul: 10.11.2020

Atıf: Merkit, Nuriye. "Spinoza'nın Siyaset Felsefesinde İfade Özgürlüğü Sorunu". *Temaşa Felsefe Dergisi* 14 (2020): 151-164.

Spinoza'nın Siyaset Felsefesinde İfade Özgürlüğü Sorunu

Nuriye Merkit¹

ORCID: 0000-0001-6480-2078

Öz

Bu makale, Spinoza'nın ifade özgürlüğüne dair sunduğu çözüm önerilerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Spinoza'nın siyaset felsefesinin ana temalarından biri ifade özgürlüğüdür. Hatta onun *Teolojik Politik İnceleme* adlı eseri bir ifade özgürlüğü savunusudur. İfade özgürlüğü sorunuyla kendi özel yaşamında da ağır bir şekilde karşılaşmış bir düşünür olan Spinoza'nın söz konusu soruna yönelik realist tavrı ve sunduğu çözüm önerileri oldukça dikkat çekicidir. İfade özgürlüğü sorunu neredeyse her çağ ve toplumda karşımıza çıkan evrensel bir sorundur. Çağ veya kültür farklılıkları nedeniyle bu sorun her toplumda farklı şekillerde tezahür etse de sorunun temeli neredeyse her zaman aynı kalmıştır. Bu bağlamda şu soruya cevap aranmalıdır: İfade özgürlüğünün sınırı en iyi devlette nereye kadar genişler? Spinoza'nın bu soruya verdiği cevap ve ifade özgürlüğü sorununa dair sunduğu çözüm önerileri günümüzde de pratik etkilerini koruyor olabilir. Ona göre devletin amacı ve varoluş nedeni özgürlüktür. Dolayısıyla ifade özgürlüğünün ortadan kalkması durumunda devletin varoluş nedeni de ortadan kalkar. Bu nedenle ifade özgürlüğü hakkı kişi tarafından devletin güvenliğini ve toplumun birliğini tehlikeye atmaya yönelik biçimde kötüye kullanılmadığı sürece engellenmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, İfade Özgürlüğü, Devlet, Din, Toplum Sözleşmesi, Doğal Hak, Conatus.

The Problem of Freedom of Expression in Spinoza's Political Philosophy

Abstract

This article aims to reveal Spinoza's solution suggestions regarding freedom of expression. One of the main themes of Spinoza's political philosophy is freedom of expression. In fact, *Tractatus Theologico-Politicus* is a defense of freedom of expression. The realist attitude of Spinoza, who was a thinker who faced the problem of freedom of expression heavily in his private life, and the solution suggestions he offered, are quite remarkable. The problem of freedom of expression is a universal problem that we encounter in almost every age and society. Although this problem appears in different ways in every society due to differences in age or culture, the basis of the problem has almost always remained the same. In this context, the following question should be answered: How far does the limit of freedom of expression expand in the most perfect state? Spinoza's answer to this question and his solution suggestions to the problem of freedom of expression may still have practical effects today. According to him, the purpose and reason of existence of the state is freedom. Therefore, in case freedom of expression disappears, the reason for the existence of the state disappears. For this reason, the right to freedom of expression should not be banned unless it is abused by a person in a way that endangers the security of the state and the unity of society.

Keywords: Spinoza, Freedom of Expression, State, Religion, Social Contract, Natural Right, Conatus.

¹ Dr. Nuriye Merkit. nry_merkit@hotmail.com

Giriş

İfade özgürlüğü sorunu günümüzde dâhil olmak üzere neredeyse her çağ ve toplumda varlığını korumuş evrensel bir sorundur. Bu sorun her toplum veya dönemde farklı biçimlerde tezahür etmiş olsa da sorunun temeli aslında her zaman aynı kalmıştır denilebilir. İfade kavramı insanın belirli bir tarzda düşünmesi, konuşması, eylemde bulunması, giyinmesi ve ibadet etmesi gibi oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Doğası gereği toplum halinde yaşamak durumunda olan insan diğer insanlarla birlikte yaşarken özgürce düşünmek, konuşmak, giyinmek, ibadet etmek, kısacası kendini özgürce ifade etmek istemektedir. Bu bağlamda söz konusu soruna herhangi bir çözüm önerisi sunabilmek için sorulması gereken soru şudur: İfade özgürlüğünün sınırı en iyi devlette nereye kadar genişler?² Spinoza da bu sorudan hareketle ifade özgürlüğü sorununa günümüzde de uygulanabilir nitelikte olan çözüm önerileri sunmuştur.

Spinoza'nın felsefesinde ifade özgürlüğüne yapılan vurgu ile düşünürün yaşamı arasında önemli bir bağ vardır. Ataları inanç özgürlükleri elinden alınmak istenen Portekizli Yahudiler (Marronalar) olan Spinoza'nın felsefi görüşleri düşünürün herem cezasına mahkum edilmesine neden olmuştur.³ Böylece atalarının inanç özgürlüğü gibi Spinoza'nın da felsefe yapma özgürlüğü engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla düşünür, ifade özgürlüğü sorunuyla yalnızca teoride değil pratik yaşamda da birçok kez karşılaşmıştır. Bu nedenle makalenin birinci kısmında Spinoza'nın ifade özgürlüğü sorununa yaklaşımı ile yaşamı arasındaki bağ açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Spinoza'nın siyaset felsefesinde Machiavelli (1469-1527), Hobbes (1588-1679) ve hatta İbn Haldun (1332-1406) gibi birçok önemli düşünürün görüşleri etkili olmuştur. Bu açıdan Spinoza'nın siyaset felsefesindeki ifade özgürlüğü anlayışı makalenin ikinci kısmında adı geçen düşünürlerin görüşleriyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Böylece düşünürün ifade özgürlüğü sorununa sunduğu çözüm önerileri betimleme, analiz ve karşılaştırma yöntemleriyle açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

İfade özgürlüğü sorunu hakkında farklı alanlarda oldukça fazla çalışma bulunmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçede felsefe alanında Spinoza'nın ifade özgürlüğü anlayışı hakkında az sayıda makale bulunmaktadır. Düşünürün ifade özgürlüğüne dair görüşleri genellikle demokrasi, doğal hak veya korku gibi başka sorunlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu makale ise doğrudan Spinoza'nın siyaset felsefesindeki ifade özgürlüğü savunusunu açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda temel kaynak olarak düşünürün *Teolojik Politik İnceleme ve Politik İnceleme*⁴ adlı eserlerine başvurulmuştur.

1. İfade Özgürlüğü Sorunu Bağlamında Spinoza'nın Yaşamı

Spinoza'nın siyaset felsefesinde ifade özgürlüğü sorununa merkezî bir yer vermesinde özel yaşamının oldukça önemli bir etkisi olmuştur diyebiliriz. 24 Kasım 1632'de Amsterdam'da doğan Spinoza'nın ataları

² Benedictus Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. Cemal Bali Akal, Reyda Ergün (Ankara: Dost Kitabevi, 2016), 230. Makalenin geri kalan kısmında bu eser için TTP kısaltması kullanılacaktır.

³ Spinoza Amsterdam Yahudi topluluğu içinde Yahudi dinsel geleneğine göre eğitilmiştir; fakat bu eğitime rağmen o, henüz yirmi dört yaşındayken Ortodoks Yahudi Tanrı anlayışını ve Kutsal Yazıların yorumlarını kabul edemeyeceğini görmüş ve bu nedenle 1656'da Amsterdam cemaati tarafından herem cezasına mahkum edilmiştir. Bkz. Frederick Copleston, *Spinoza*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2013), 7-8.

⁴ Baruch Spinoza, *Politik İnceleme*, çev. Murat Erşen (Ankara: Dost Kitabevi, 2015). Makalenin geri kalan kısmında bu eser için TP kısaltması kullanılacaktır.

15. yüzyılın sonlarında ülkelerinden sürülmekten kurtulmak için Hıristiyanlığı görünüşte kabul eden fakat içsel olarak kendi dinlerine bağlı kalan Portekizli Yahudiler (Marronalar)dir.⁵ 1492 yılında iki yüz elli bin kadar Yahudi İspanya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Yahudiler 1391 yılına kadar İslam egemenliği altındaki Endülüs'te altın çağlarını yaşamış ve bu altın çağ 1391 yılında İspanyolların Endülüs'ü geri almasıyla sona ermiştir. Ülkenin büyük bir bölümünü yeniden ele geçiren İspanyollar korku politikası güderek ve Yahudileri sistematik bir biçimde çeşitli yöntemlerle korkutup yıldırarak Hıristiyanlığa geçmeye zorlamıştır. Bu zorlamaların sonunda bazı Yahudiler kamu içindeki yaşamlarında Hıristiyan gibi görünmüş, özel hayatlarında ise gizlice kendi dinlerine uygun yaşamaya devam etmişlerdir. Bu din değiştirmenin gerçekliğine inanmayan ve "Yeni Hıristiyanların" aslında birer gizli Yahudi olduğundan şüphelenen Hıristiyanlar onları aşağılamak için *marranos* diye adlandırmıştır.⁶ Scruton, *Marrano* kelimesinin kaynağının anlamı tam belli olmayan şu cümle olabileceğini aktarmıştır: "Eğer ki herhangi bir insan Tanrı'yı sevmezse, *anathema maranatha* (nefret edilen) olsun." Aynı zamanda bu kelimenin İspanyolca'da "domuz" demek olduğunu da belirtmiştir.⁷ Wolf ise kelimenin etimolojik kökeninin kesin olmadığını fakat "lanetlenmiş, lanetli" (the damned) anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁸ Kelimenin etimolojik anlamı tartışmalı olsa da olumlu bir anlam taşımadığı ve aşağılayıcı bir ifade olduğu açıktır.

Marrona konusu Spinoza'nın felsefesinin arka planı hakkında önemli bir yere sahiptir ve *Ethica*'nın içeriği ve üslubunda da belirleyici olmuştur.⁹ Marronaların baskı ve zorlamalarla inanç ve ifade özgürlüklerinin elinden alınması yalnızca *Ethica*'da değil, Spinoza'nın siyaset felsefesinde de önemli izler bırakmıştır. Özellikle *Teolojik Politik İnceleme* adlı eserin özgürlük ile ilgili aşağıda alıntılanmış olduğumuz pasajları Marronaların durumu göz önüne alınarak incelediğinde daha çok anlam kazanmaktadır:

"...özgürlük, devletin huzuruna ve üstün gücü kullananların hakkına zarar verilmeden tanınabilir ve hatta tanınmalıdır. Huzuru büyük bir tehlikeye atmadan ve tüm devlete çok büyük zarar verilmeden de yok edilemez. (...) Hiç kimse, tabii hak gereği, bir başkasının mizacına göre yaşamak zorunda değildir. Tersine, her insan kendi özgürlüğünün savunucusudur."¹⁰

Marronaların ifade ve inanç özgürlüklerinin elinden alınması devletin huzur ve bütünlüğünü korumamış aksine yine devletin kendisine zarar vermiştir. Bu nedenle Spinoza'ya göre insanların düşündüklerinden başka şeyler söylemeye ve inandıklarından farklı biçimde yaşamaya zorlandıkları rejimler en tehlikeli rejimlerdir.

"Ama varsayalım ki bu özgürlük bastırabilsin ve insanlar üstün gücü kullananların buyruğu olmadan ağızlarını açmaya cesaret edemeyecek kadar sınırlanabilsin. Kuşkusuz, bu üstün gücü kullananların istediğinden başka bir şey düşünmemelerini asla sağlamayacaktır. Demek ki bu insanlar, kaçınılmaz olarak, her gün, bir şey düşünüp bir başka şeyi dile getireceklerdir. Dolayısıyla, bir devlette kesinlikle vazgeçilmez olan bağlılık çözülecek ve gerçekten tiksinti verici şeylerle dalaverenin kaynağı olan dalkavukluk ve sahtekarlık yüreklendirilecektir. Ama zaten bütün insanların önceden belirlenmiş sınırlar içinde konuşmalarını sağlamak mümkün değildir. Tam tersine, ifade özgürlüklerinin ellerinden alınması için ne denli uğraşılırsa, onlar o denli inatla direneceklerdir. (...) İnsanlar çoğunlukla öyle bir mizaca sahiptirler ki, en zor katlandıkları şey, doğru saydıkları fikirlerin suç,

⁵ Copleston, *Spinoza*, 7-8.

⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012), 30-32.

⁷ Roger Scruton, *Spinoza*, çev. Hakan Gür (Ankara: Dost Kitabevi, 2007), 13-15.

⁸ A. Wolf, *Spinoza's Short Treatise on God, Man and His Well-Being* (London: A&C Black, 1910), 12.

⁹ Yirmiyahu Yovel'den aktaran Genevieve Llyod, *Spinoza and Ethics* (London: Routledge, 1996), 4.

¹⁰ Spinoza, *TTP*, 50.

gerek Tanrı'ya gerekse insanlara karşı bağılıklarını besleyen şeyin de kutsallığa saldırı sayılmasıdır. Bu onları yasalardan nefret etmeye ve yönetici aleyhine her şeyi göze almaya iter.”¹¹

Marronaların düşünceleri ya da inançları üstün güçler tarafından zorla değiştirilememiştir. Onlar bir şey düşünüp başka bir şey söylemeye devam etmiş, bunun sonucunda da devlete karşı bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve sürgüne zorlanmışlardır. Aralarında Spinoza'nın anne ve babasının da bulunduğu Marronalar önce Portekiz'e oradan da Amsterdam'a sığınmak zorunda kalmıştır. Amsterdam'da da Spinoza'yı atalarının ki kadar zor bir yaşam karşılamıştır; çünkü kendi içinde Tanrı sevgisi oldukça güçlü olmasına rağmen tek tanrılı dinlerden farklı bir Tanrı anlayışına sahip olması nedeniyle ateizmle suçlanan düşünür toplum için tehlike olarak görülmüş ve Amsterdam cemaati tarafından herem cezasına mahkum edilmiştir.¹² Herem cezasıyla toplumdaki sürgün edilen Spinoza aslında her türlü ifade özgürlüğü elinden alınarak yaşamdan sürgün edilmek istenmiştir; çünkü herem sadece dinî boyutlu bir olay değildir. Verilen bu kararla birlikte Spinoza'yla konuşmak, ticaret yapmak, hatta ona selam vermek bile yasaklanmıştır.

Spinoza, her ne zorlukla karşılaşırsa karşılaşsın ya da ne şekilde suçlanırsa suçlansın hiçbir şekilde ilkeli duruşundan ve ifade özgürlüğünden taviz vermemiştir. “Felsefe yapma ve hissettiklerimizi ifade etme özgürlüğü. İşte her yönden savunmak istediğim şey bu, çünkü burada ölçüsüzce uygulanan otorite ve vazilerin haşinliği bunu bir şekilde bastırıyor”¹³ ifadeleriyle bir özgürlük savunusu olarak kaleme aldığı *Teolojik Politik İnceleme* başta olmak üzere bütün eserlerinde gerek bireyin gerekse toplumun refah ve mutluluğu için ifade özgürlüğünün önemini her fırsatta vurgulamıştır.

2. Spinoza'nın Siyaset Felsefesinde İfade Özgürlüğü Sorunu

Siyaset üzerine eser vermiş hemen her filozofta olduğu gibi Spinoza'nın politik incelemelerinde de yaşadığı dönemin siyasi sorunları etkili olmuştur. 17. yüzyılda Hollanda'nın en önemli siyasal sorunu Calvinçi Kilisenin giderek artan baskılarıdır. Ayrıca TTP'nin yazıldığı yıllarda Hollanda Cumhuriyeti'nde bölgesel isyanlar, devrimler, savaşlar ve salgınlar baş göstermiştir. Ülkenin siyasal yaşamında ise Monarşi eğilimli Orange ailesi ve cumhuriyetçi Regent partisi arasındaki çekişme söz konusudur. 1660'ların başından itibaren monarşi yanlısı Orange kesimi birtakım baskı ve zorlamalarla cumhuriyetçi yönetime karşı halkı kışkırtmaya yönelik eylemlerde bulunmaya başlamıştır. Dolayısıyla düşünürün politik incelemelerinin alt metninde (özellikle TTP'nin ifade özgürlüğü vurgusu düşünüldüğünde) bu gerginliğe gösterdiği tepkinin yattığı söylenebilir.¹⁴

Spinoza'ya göre siyaset söz konusu olduğunda amaç yeni ve bilinmedik teoriler ortaya koymak değil, kesin kanıtlarla pratikle en iyi uyum gösteren çözüm yolları bulmak olmalıdır. Bu nedenle siyaset incelemelerinde insanların duygulanımlarıyla alay edilmemeli veya onlardan nefret edilmemeli, sadece bu duygulanımlara dair gerçek bir bilgi elde edilmelidir; çünkü toplumun ve devletin temellerinin kaynağını akıldan ziyade insanların ortak doğası oluşturmuştur. İnsanlar duygulanımlardan azade bir biçimde tamamen aklın rehberliğinde yaşasalar zaten birbirleri için herhangi bir tehlike arz etmezler ve hiçbir zaman siyasal bir yapı

¹¹ Spinoza, *TTP*, 288.

¹² Scruton, *Spinoza*, 22.

¹³ Benedictus Spinoza, *Mektuplar*, 30. Mektup, çev. Emine Ayhan (Ankara: Dost Kitabevi, 2014), 189.

¹⁴ Spinoza, *TTP*, 13.

kurmaya ihtiyaç duymazlar.¹⁵ Bu bağlamda Spinoza ifade özgürlüğü sorununa da realist bir tavırla yaklaşılması gerektiğini belirtmiş ve ifade özgürlüğünün bastırılmasının insan doğasına aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Her insan doğal hak gereği kendi özgürlüğünün savunucusudur.¹⁶

Spinoza'nın realist yaklaşımı Sokrates, Platon ve Aristoteles'in ortaya koyduğu ahlak temelli siyaset felsefesi geleneğinin idealist yaklaşımlarına bir karşı çıkıştır. G. Maggiore, A. Rava, L. Strauss, C. Signorile ve Gallicet Calvetti gibi birçok Spinoza yorumcusu Spinoza'nın siyaset felsefesindeki realist yaklaşımın ve ütopya karşıtlığının üzerinde Machiavelli etkisi olduğunu vurgulamıştır.¹⁷ Machiavelli bir siyaset kuramının teoriden ziyade pratik uygulamalarda başarılı olması gerektiğini savunmuş ve temelinde klasik anlayışın idealize edilmiş insan doğası bulunan idealist siyaset kuramlarından yolunu ayırmıştır.¹⁸ Söz konusu realist yaklaşım ve ütopya karşıtlığı İbn Haldun'un siyaset felsefesinde de karşımıza çıkmaktadır. İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde yeni bir bilim olarak adlandırdığı umran ilminin konusunun dinsel ve ahlaksal önyargılara başvurmadan nesnel bir tutumla ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre “doğuştan var olan toplumsal yaşam özelliği dolayısıyla insanoğlu için devlet/egemenlik, doğal bir şeydir.”¹⁹ Toplum, doğal bir varlıktır ve diğer doğal varlıklar gibi ele alınıp incelenmelidir. Dolayısıyla toplumun nasıl olması gerektiği ile değil, nasıl olduğu ile ilgilenilmelidir. İbn Haldun'a benzer şekilde ütöpik ve idealist siyaset kuramlarını eleştiren, siyaset söz konusu olduğunda olması gereken için olanın çarpıtılmaması ve idealize edilmemesi gerektiğini savunan Machiavelli hiçbir eserinde İbn Haldun'a doğrudan atıfta bulunmamıştır. Machiavelli'nin İbn Haldun'u tanıyıp tanımadığı kesin olmamakla birlikte her iki düşünürün yaşadığı dönem ve coğrafya göz önüne alındığında Machiavelli'nin İbn Haldun'dan etkilenmiş olması güçlü bir olasılıktır. Ayrıca İslam dünyasındaki bilimsel ve felsefi etkinliklerin Rönesans'ın ortaya çıkışı üzerindeki etkisi düşünüldüğünde Machiavelli'nin İbn Haldun'un felsefesinden etkiler almış olması mümkün görünmektedir.²⁰ Bu bağlamda İbn Haldun doğrudan olmasa da Machiavelli aracılığıyla Spinoza'nın siyaset felsefesi üzerinde de etkili olmuştur denilebilir.

Spinoza ve İbn Haldun arasında benzerlik veya bağlantı kurulabilecek en önemli nokta her iki düşünürün de ifade özgürlüğüne yaptığı vurgu ve baskı/korku siyaseti yapan yönetime karşı çıkışıdır. Korku, insanlar üzerinde öyle etkili bir duygudur ki, bu duygunun farklı tezahürleri her çağda kendini göstermiştir. 13. yüzyılda İbn Haldun ve 17. yüzyılda Spinoza halk üzerinde korku ve baskının egemen olduğu yönetimler konusunda birbirine paralel fikirler savunmuşlardır. İbn Haldun, *Mukaddime*'de açık bir şekilde baskı yönetiminin halkın çıkarlarına zarar vereceğini ve halktaki kendini koruma gücünü kıracağını ifade etmiştir. Ona göre baskıcı bir yönetimin her kararı halk tarafından kaygı ve üzüntüyle karşılanır:

“Eğer yönetim kaba değilse, adaletliyse, bu yönetimin hiçbir kararı üzüntüyle karşılanmaz. Tepki görmez. Kararları önleme çabası gösterilmez. Yönetim altında bulunanlar, ister yürekli ister korkak olsunlar, kendilerine güven duyarlar. Baskı olmayacağına güvenirlir. Öylesine ki, halkta kendine güven giderek “doğuştanlık” (cibille) kazanır. Ama eğer yönetim ve yönetimin kararları ezici, baskıcı ve korkutucu olursa, halkın yüreklice direncini kırar, dayanma gücünü giderir; çünkü o zaman ezikliğe uğratılmış olan ruhlara bir gevşeklik çöker.”²¹

¹⁵ Spinoza, *TP*, 15.

¹⁶ Spinoza, *TTP*, 50.

¹⁷ Filippo Del Lucchese, *Machiavelli ve Spinoza: Çatışma, Güç ve Çokluk*, çev. Orkun Güner (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2016), 12.

¹⁸ Machiavelli, *Prens*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 75.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Turan Dursun (Ankara: Kaynak Yayınları, 2017), 307.

²⁰ Osman Elmalı, “İbn Haldun ve Machiavelli'nin Realist Siyaset Kuramları”, *Ekev Akademi Dergisi* 15 (2003): 142.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime I*, 265.

Spinoza da İbn Haldun'a benzer şekilde yönetimin baskıcı ve korku temelli bir politika benimsemediği sürece insanların ifade özgürlüğü istemleriyle çatışmayacağını savunmuştur. Tersine temelinde akıl olan bir devlet insanları ifade özgürlüğü konusunda ne kadar serbest bırakırsa (buradaki sınır ifade özgürlüğü altında insanların devletin bütünlüğüne ve toplumun refahına zarar vermemesidir) kendi varlığını da o kadar yetkinleştirmiş olur. Ona göre bir devletin niteliğini belirleyen en önemli ölçüt bireylere tanıdığı ifade özgürlüğüdür. TP'deki tanıma göre en iyi devlet, insanların dirlik ve düzen içinde insanca bir yaşam sürdüğü devlettir. İnsanca bir yaşam, insanların yalnızca kan dolaşımı ve hayvanlarla ortak olan tüm diğer işlevlerini yerine getirdiği bir yaşam değil, eylemlerine aklın ve erdemin ışık tuttuğu bir yaşamdır. Buna göre en iyi devlet bireylere böyle bir yaşam imkanı sunan devlettir. Spinoza'nın en iyi devletten kastı yurttaşlarının aklın rehberliğinde yaşaması için gerekli koşulları sağlayan hatta yurttaşlarına aklın rehberliğinde yaşamaktan başka bir yol bırakmayan bir devlettir. Başka bir ifadeyle Spinoza'ya göre devlet öyle düzenlenmelidir ki herkes ister kendi arzusuyla, ister zorunluluktan aklın rehberliğinde yaşamaya mecbur olmalıdır.²² Spinoza, bu tanımdan hemen sonra devletin fetih yoluyla mağlup bir halk üzerinde değil özgür bir halk tarafından kurulmuş olması gerektiğini vurgulamıştır; çünkü güç yoluyla itaate zorlanmış bir halk üzerinde etkili olan duygu korkudur. Kederden doğan duygulanımlar doğrudan doğruya adalete, hakkaniyete, dürüstlüğe, ahlaka ve dine aykırıdır.²³ Korku, kederin türevi ve aklı edilgin kılan bir duygulanımdır. Dolayısıyla temelinde korku olan bir devlette ifade özgürlüğünden ve insanca yaşamdan söz etmek mümkün değildir.

TTP'nin "Özgür Bir Devlette Her İnsan İstediklerini Düşünebilir ve Düşündüğünü Söyleyebilir"²⁴ başlığını taşıyan yirminci bölümünde Spinoza'nın ifade özgürlüğüne dair ileri sürdüğü temel tezler şunlardır:

1. "İnsanların düşündüklerini söyleme özgürlüğü ellerinden alınamaz."²⁵

Üstün gücü kullananlar bireylerin ifade özgürlüğünü bastırmak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, onların üstün gücü kullananların istediğinden başka bir şey düşünmemelerini sağlayamazlar. Düşünce özgürlüğü ellerinden alınmak isteyen insanlar zorunlu olarak kendi istedikleri şeyi düşünüp üstün gücü kullananların istediği şeyi dile getirirler ve sonuç olarak insanlar devlete olan bağlılığını kaybederek dalkavukluk ve riyakârlığa yönelirler. İnsanların düşünmelerine ve konuşmalarına belirli sınırlar getirmek ve onları bu sınırlara mahkûm etmek mümkün değildir. Üstün gücü kullananlar insanların kafasının içine hükmedemez, düşüncelerine sınırlar koyamaz. Herkesin istediği gibi konuşmasını kısmen engelleyebilse bile istediği gibi düşünmesini engelleyemez.

Spinoza'ya göre düşünce ve ifade özgürlüğü bireyin bir başkasına isteyerek veya zorla devredemeyeceği en temel doğal haklarından biridir. İstedik her konuda özgürce akıl yürütme ve yargıda bulunma yetisi kişinin en doğal hakkıdır ve hiç kimse gönüllü olarak veya zorla bu hakkını bir başkasına devredemez.²⁶ Dolayısıyla ifade özgürlüğü hakkının (bu hak toplumun refahını ve devletin güvenliğini bozmaya yönelik kötüye kullanılmadığı sürece) bastırılmasının hiçbir gerekçesi olamaz. Başka bir ifadeyle bu özgürlük, ne devlet ne millet ne de üstün çıkarlar adına kişinin elinden alınamaz. Aksine bu özgürlüğün kısıtlanmaya çalışılması hem devletin güvenliğine hem de toplumsal barışa zarar verir. Bu nedenle toplumsal düzeni sağlamak isteyen bir

²² Spinoza, *TP*, 44.

²³ Baruch Spinoza, *Ethica*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2011), IV, Ek, 24. Ana Başlık.

²⁴ Spinoza, *TTP*, 283.

²⁵ Spinoza, *TTP*, 291.

²⁶ Spinoza, *TTP*, 283.

yönetici insanlara neyin doğru neyin yanlış olduğunu ve Tanrı'ya inanç ve ibadet konusunda hangi fikirleri benimseyeceğini dikte etmemelidir. Aksi takdirde böyle bir yönetici yurttaşları ezen ve onların haklarını gasp eden bir yöneticidir; çünkü bir kez daha belirtmek gerekir ki düşünme, özgürce yargıda bulunma, inanç ve ifade özgürlüğü hakkı her insanın sahip olduğu ve hiç kimsenin istese bile vazgeçemeyeceği haklardır. Bu noktada Spinoza'nın toplumsal sözleşme ve hak devrine dair bazı görüşlerine değinmek gerekebilir.

Spinoza'nın sözleşmeci bir düşünür olup olmadığı tartışmalı bir konudur. O, toplum sözleşmesi kuramına dair görüşlerini sistematik bir biçimde belirtmemiş olsa da hem TP'de hem de TTP'de devletin temelinde bir sözleşme fikri olduğunu işaret eden pasajlara yer vermiştir, fakat toplumsal sözleşme fikri söz konusu pasajlarda yeni bir anlam ile karşımıza çıkmıştır. Spinoza, TTP'de bir hak devrinden bahsederken aslında bazı durumlarda bu gücün kullanımından vazgeçmeyi kastetmektedir. Bununla birlikte Spinoza'ya göre insanın doğal gücünden kaynaklanan ve istese de kullanımından asla vazgeçemeyeceği hakları vardır. Vicdan ve ifade özgürlüğü bu tür haklardandır. İşte bu haklar söz konusu olduğunda hiçbir sözleşme geçerli olamaz. Bu nedenle Spinoza klasik bir sözleşmeci değildir.²⁷

Toplum sözleşmesi konusunda Spinoza, Hobbes'un felsefesinden etkilenmiş, fakat bazı noktalarda ondan ayrılarak özgünlüğünü korumuştur. Hobbes'a göre insanların toplum halinde yaşamalarının nedeni en yüksek iyiye ulaşmak değil en yüksek kötülükten korunmak istemeleridir. Başka bir ifadeyle insanlar en yüksek iyiliğe ulaşmaktan ziyade en yüksek kötülükten kaçınmak için sözleşme yapma gereği duymuşlardır. İnsanların anlaşmaya gitmelerinde en önemli etken şiddetli ölüm korkusu olmuştur. Korku içinde yaşayan insan bu duygudan kurtulmak için rasyonel bir hesap yaparak diğerleriyle sözleşme yapmaya karar vermiştir.²⁸ Spinoza'ya göre ise insanların anlaşma yapmasının temel nedeni korku değil akıldır. İnsanlar korkudan ziyade aklın rehberliğini izleyerek ortak iyiyi belirlemiş ve sözleşme yapmışlardır; çünkü sözleşmenin temelinde yer alan *conatus* acıdan kaçınmaktan çok daha fazla bir içeriğe sahiptir. *Conatus*, insanın yalnızca acıdan kaçınmasının nedeni değil, her zaman yararlı olana ve yetkin insan doğası modeline yönelmesine kaynaklık eden temel ilkedir.²⁹

Spinoza'nın sözleşme anlayışı da *conatus* ilkesi çevresinde şekillenmiştir. Ona göre sözleşmenin temelinde *yarar* (*utilitas*) vardır. Sözleşmenin geçerliliğini korumasının ana koşulu yararlıdır. İki birey arasında yapılacak bir anlaşma her iki tarafa da yararlı olduğu sürece geçerlidir. Anlaşma için verdiği söz kişinin yararına olmamaya başladığı anda o sözü yerine getirme zorunluluğu ortadan kalkar. Anlaşmayı bozmanın neden olacağı bir zarardan daha büyük bir zarar karşılığında anlaşmayı bozmak zorunludur; çünkü her insan doğal hakkı gereği iki kötü şeyden kendi için daha az kötü olanı seçer. Dolayısıyla anlaşma da kendi için zararlı olmaya başladığında anlaşmayı doğal hak gereğince bozma hakkı her zaman vardır.³⁰ Spinoza toplum sözleşmesi gerçekleşse ve hak devri söz konusu olsa da kişinin doğal haklarının hala devam ettiğini savunmaktadır. O, doğal haklar söz konusu olduğunda kendisini Hobbes'tan ayırdığını ve ifade özgürlüğü gibi doğal hakları sözleşme durumunda bile koruduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

²⁷ Reyda Ergün ve Cemal Bali Akal, "Teolojik-Politik İnceleme'den Politik İnceleme'ye, Özgürlük ve Güvenlik Bilmecesi", *Kimlik Bedenin Hapishanesidir: Spinoza Üzerine Yazılar ve Söyleşiler* içinde, ed. Reyda Ergün, Cemal Bali Akal (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 99.

²⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 101-103.

²⁹ Steven B. Smith, *Spinoza's Book of Life: Freedom and Redemption in the Ethics* (New Haven and London: Yale University Press, 2003), 209.

³⁰ Spinoza, *TTP*, 233-234.

“Ben doğal hakkı bütünüyle daima muhafaza ediyor ve bir Site’de üstün yöneticinin, bir uyruk üzerinde, yalnızca sahip olduğu gücü ölçüsünde hakkı da olduğunu savunuyorum. Doğa durumunda da bu hep böyledir.”³¹

Hobbes’a göre doğa durumu ve doğal hak adı verilen durum insanların barış ve güvenlik içinde yaşayabilmeleri için tamamen kurtulmaları gereken bir durumdan ibarettir.³² Bu kurtuluşun yolu ise en önemli işlevi barış ve güvenliği sağlamak olan devlet ya da onun temsili olan egemen bir güce insanların bütün doğal haklarını ve yetkilerini devretmesinden (bu devirle birlikte bireysel özgürlükten bahsetmek oldukça zordur) geçmektedir.³³ Spinoza ise doğa durumunu Hobbes gibi kurgusal bir mantıkla değil insanların akıldan uzak daha çok arzu ve duygulanımlarına göre yaşadıkları doğal bir durum olarak değerlendirmektedir. Ona göre insanlar aklın rehberliğinde yaşamak üzere belirlenmemiştir; aksine onlar aklın rehberliğinde yaşamın ne demek olduğundan habersiz bir şekilde doğmaktadır. Hatta insanlar iyi eğitilmiş olsalar bile aklın rehberliğinde yaşama usulünü öğrenene kadar onların yaşamının önemli bir bölümü duygulanımlarının etkisi altında geçmektedir. Doğa durumunda insan genellikle edilgin duygulanımların etkisi altındadır ve kendisi için yararlı gördüğü her şeyi üstün bir doğal hak gereği ister; çünkü hak ile güç özdeştir. Başka bir ifadeyle hak, tekil varlığın doğal gücü demektir. Bu nedenle insanın doğal haklarını belirleyen akıl değil, arzu ve güçtür. Her varlık doğanın yasalarına göre yaptığı her şeyi üstün bir hak uyarınca yapar; çünkü doğa tarafından belirlendiği biçimde davranmaktadır ve başka türlü davranması da mümkün değildir. Yani hak, insanın doğal gücünden başka bir şey değildir ve bu nedenle de devredilemez. Doğa durumunda insan, akıldan ve erdemli davranışlardan habersizdir ve sadece iştahın yasalarına göre yaşar. Böyle yaşamaya üstün bir hakkı vardır.³⁴ İnsanın hakkı kendisine ait belirlenmiş gücün uzandığı yere kadar uzanır. Bu nedenle doğa durumundaki insan bir şeyi isterken kendinden başka hiçbir şeyi hesaba katmaz ve istediği şeyi elde etmek için kaba kuvvet, hile veya yalvarıp yakarma gibi her yolu dener. Ayrıca istediği şeye ulaşmasını engelleyecek herkesi düşman olarak kabul eder. Spinoza, bu durumda şaşırılacak hiçbir şeyin olmadığını, doğanın insanın arzu etmeyeceği ve yapamayacağı şey dışında insana hiçbir şeyi yasaklamadığını belirtir; çünkü doğa, insan aklının yasalarıyla sınırlı değildir. Bu nedenle doğa hilekârlık, kin, öfke, çatışma gibi duygulanımları dışlamaz.³⁵ Dolayısıyla doğa durumunda doğanın insanlara koyduğu iyi, kötü, günah, suç gibi kısıtlamalar yoktur. Doğa durumunda bu kavramlar olmadığı için insanın ötekine karşı bir sorumluluğu da yoktur. Bununla birlikte doğa durumunda tam bir özgürlük durumu da söz konusu değildir. Spinoza’nın felsefesinde özgürlük en basit tanımıyla duygulanımları (*affectio*) akıl yoluyla denetlemek demektir.³⁶ Oysa doğa durumunda insanlar aklın rehberliğinden çok duygulanımların etkisi altındadır ve bir yetkinlik durumu olan özgürlükten uzaktır. Bu nedenle insanların söz konusu yetkinliğe ulaşabilmeleri için toplum sözleşmesi veya bir anlaşma yapmaları gerekir. Başka bir ifadeyle insanların toplum halinde ve özgür bir şekilde bir arada yaşayabilmeleri için bir yasaya ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda yasa; “herhangi bir amaca yönelik olarak insanların kendileri ya da başkaları için belirledikleri yaşama usulünden başka bir şey değildir.”³⁷ Yasayı belirleyen doğa değil, insandır. İnsanî yasa

³¹ Spinoza, *Mektuplar*, 50. Mektup, 268.

³² Hobbes, *Leviathan*, 104-105.

³³ Arslan Topakkaya, *Hukuk ve Adalet* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 107-114.

³⁴ Spinoza, *TTP*, 231.

³⁵ Spinoza, *TTP*, 232.

³⁶ Brandon Look, “Becoming Who One Is in Spinoza and Nietzsche”, *The Jerusalem Philosophical Quarterly* 50 (2001): 327.

³⁷ Spinoza, *TTP*, 97.

ya da pozitif hukuk adı verilen ve insanlar tarafından belirlenen bu yasaların amacı insanın özgürlüğüne ve devletin güvenliğine hizmet eden bir yaşama usulü sağlamaktır.³⁸

Spinoza, TTP'de yasadın veya toplumsal sözleşmeden söz ederken doğal hakkı korumaya devam etmiştir. Bu nedenle insanların üstün gücün kararlarına uygun davranması onların kendi akıllarını kullanmasına ve ifade özgürlüklerine bir engel teşkil etmez. Aksine üstün gücün kararlarına uygun davranmak demek insanın kendi akıl ve kararlarına uygun davranması demektir. Bu nedenle siyasal bütünün güvenliği ve huzuru sağlamak için getirdiği kısıtlamalar rasyonel olarak insanların kendi çıkarlarıyla örtüşür. Spinoza, *Ethica*'da “aklı kılavuz alan bir insan ortak yasalara göre yaşadığı bir devlette, kendi yalnızlığı içinde sadece kendisine itaat ederek yaşayan bir insandan daha özgürdür”³⁹ önermesiyle temelinde akıl olan bir devletin insanın aklını kullanmasına ve özgürlüğüne herhangi bir zararının olmayacağını tam tersine akıl ve özgürlüğü daha da yetkinleştireceğini vurgulamıştır.

Spinoza'nın toplum sözleşmesi konusunda Hobbes'tan ayrılan görüşleri Jean-Jacques Rousseau'nun felsefesinde etkili olmuştur denilebilir. *Emile*'in ilk cümlesindeki “her şey, Yaratıcı'nın elinden çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur”⁴⁰ ifadesiyle kötülüğün toplumlaşmayla birlikte ortaya çıktığını ileri süren Rousseau'ya göre insan söz konusu toplumlaşma nedeniyle doğa durumunda sahip olduğu iyi ve özgür olma özelliğini kaybederek korkak ve zayıf bir varlık haline dönüşmüştür.⁴¹ Doğa durumunda eşitlik söz konusuysen toplumlaşma durumuna eşitsizlik hâkimdir ve kötülüğün kaynağı insanlar arasındaki eşitsizliktir. Eşitsizlik insanı vahşiliğe yöneltir. Dolayısıyla insanlar vahşilikten korunup güvenlik içinde yaşamak ve birbirlerine karşı kaba güç kullanmayı engellemek amacıyla güç birliği yaparak anlaşma yapma yoluna gitmişlerdir. Böylece Rousseau; “her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz”⁴² ifadeleriyle toplum sözleşmesinin bireylerin tüm güç ve haklarını hep birlikte bir genel iradeye bağlamaları şeklinde tanımlamıştır. Bu açıdan Spinoza'nın söz ettiği doğal hak ve güç devrinin amacı Hobbes'un felsefesinde olduğu gibi korkudan kurtulmaktan ziyade Rousseau'nun felsefesinde olduğu gibi daha yetkin bir duruma gelmek için güç birliği yapmaktır. Spinoza'nın devlet anlayışının temelinde bireylerin uyumlu bir birlik oluşturmak, aklın rehberliğinde yaşamak ve böylece yetkin insan doğasına ulaşmak amacıyla doğal hak ve güçlerini devretme durumu söz konusudur. Bu devirle birlikte sağlanan güç birliği ifade özgürlüğünün de güvencesidir; çünkü aklın rehberliğindeki yaşam, insanın özgürce akıl yürütmede ve yargıda bulunduğu bir yaşamdır. Spinoza'nın TTP'de ifade özgürlüğüne dair sunduğu ikinci temel tez şudur:

2. “Bu özgürlük, üstün gücü kullananların hakkı ve otoritesi tehlikeye atılmadan, her insana tanınabilir. Her insan da, bu özgürlükten kendisine devlet içinde yeni bir hak yaratma ya da yürürlükteki yasalara karşı harekete geçme yetkisi çıkarmazsa, üstün gücü kullananların hakkını tehlikeye atmadan, söz konusu özgürlüğe sahip olabilir.”⁴³

İfade özgürlüklerinin ellerinden alınması için uğraşılın insanlar koşulsuz bir biçimde devlete itaat ederek bu haklarından vazgeçmezler; çünkü bu insanlar duyusal haz peşinde olan, imgelemin etkisinde ve birinci tür bilgi düzeyinde yaşamına devam eden insanlar değil, aklın rehberliğinde yaşayan erdemli ve özgür insanlardır.

³⁸ Benedict de Spinoza, “On Divine and Human Law”, *The People's Classics* 16, 7.

³⁹ Spinoza, *Ethica*, IV, Önerme 73.

⁴⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 5.

⁴¹ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri (İstanbul: Say Yayınları, 1990), 100.

⁴² Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 15.

⁴³ Spinoza, *TTP*, 291.

Fikirler hakkında çıkarılan yasaların hedefinde özgürlüklerine düşkün insanlar vardır. Bu nedenle bu yasalar kötü insanları ıslah etmekten çok, aklın rehberliğinde yaşayan özgür insanları tahrik eder. Dolayısıyla bu tür yasalar ne devlete ne de yurttaşlara hiçbir yarar sağlamaz; çünkü yasaların suç saydığı düşüncelerin suç değil doğru olduğuna inananlar (ki bunlar daha çok aklın egemenliğinde yaşayan insanlardır) yasalara bağlılık gösteremezler.⁴⁴ Dolayısıyla bu hakları kısıtlamaya çalışan devlet sonuç olarak yine kendisine zarar vermiş olur. İnsanların doğasına en aykırı olan ve en zor katlandıkları şey, doğru olarak kabul ettikleri fikirlerin suç, hem Tanrı'ya hem de insanlara karşı bağlılıklarını besleyen inançların da kutsallığa saldırı sayılmasıdır. Böyle bir duruma maruz kalan insan yönetici ve devlet aleyhine isyan çıkarmanın, her fırsatta huzur ve güvenliği bozmanın bir suç ya da kaçınılması gereken bir şey değil aksine dürüstlük ve hak arayışı olduğunu savunur. Bu nedenle Spinoza, ifade özgürlüğünü sadece birey için değil devletin varlığını koruması ve güçlendirmesi için de savunmuştur. Özgür felsefi düşüncenin yalnızca bireylerin özgürlüğü için değil devletin istikrar ve gücü için de gerekli olduğunu TTP'de ısrarla vurgulamıştır. Aynı zamanda ifade özgürlüğü hakkının kötüye kullanılmaması için onun sınırlarının en iyi devlette nereye kadar genişleyebileceğinin sınırını çizmiştir. İfade özgürlüğü hakkının devletin güvenliğine, toplumun birliğine ve huzuruna zarar vermemesi gerekir.⁴⁵ Spinoza'nın ifade özgürlüğüne dair ileri sürdüğü bir diğer tez şudur:

3. "Her insan bu özgürlüğe devletin huzuruna zarar vermeden sahip olabilir ve bu özgürlük, kolayca önüne geçilemeyecek hiçbir sakınca doğurmaz. Her insan bu özgürlüğe, dine bağlılığı da tehlikeye atmadan sahip olabilir."⁴⁶

İnsanlara ifade özgürlüğü tanınması devletin huzuruna herhangi bir zarar vermez, aksine bu özgürlük bastırılmak istendiğinde devlet içinde huzursuzluklar çıkar. Bununla birlikte Spinoza ifade özgürlüğü hakkından bazı sakıncalar doğabileceğini de belirtmiştir, fakat bu sakıncaların hiçbiri üstün gücün otoritesiyle ortadan kaldırılamayacak nitelikte değildir. Örneğin; her insanın her konuda her zaman hemfikir olması elbette mümkün olmayabilir. İfade özgürlüğü hakkıyla herkesin farklı fikir beyanlarında bulunması durumunda birbirlerine zarar vermeden birlikte yaşamaya devam edebilmelerini ancak üstün gücü kullananlar sağlayabilir. Spinoza, bu konuda Amsterdam'ı örnek göstermiş ve bu kentte hangi ulustan veya hangi mezhepten olursa olsun insanların uyum içinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Bunun en önemli nedeni bütün mezheplerin devlet yöneticileri tarafından koruma altına alınmış olmasıdır. Bu korumanın tek koşulu söz konusu mezhepleri benimseyen insanların kimseye zarar vermemeleri, başkasına ait olana dokunmamaları ve namuslu yaşamalarıdır.⁴⁷ Bu bağlamda iyi bir devletin öncelikli amacı bireyleri inancı ya da inançsızlığı konusunda özgür bırakmak olmalıdır; çünkü bu özgürlüğün tanınması devletin huzuruna ve dine bağlılığa herhangi bir zarar vermez. Nitekim devletin barış ve huzurunu gözetmek amacıyla yapılan uygulamalar dine bağlılığın en yüce örneğidir.

TTP'de ifade özgürlüğüne bu denli önem veren Spinoza aynı eserin on dokuzuncu bölümünde dini yorumlama hakkının siyasal erke ait olması gerektiği tezini ileri sürmüştür.⁴⁸ Dini yorumlama söz konusu olduğunda Spinoza'nın ifade özgürlüğüne bir kısıtlama getirdiği ve bu anlamda TTP'deki ifade özgürlüğü savunusuyla çeliştiği düşünülebilir; fakat düşünürün amacı yorum farklarının kişisel çıkarlar veya başka se-

⁴⁴ Spinoza, *TTP*, 288.

⁴⁵ Spinoza, *TTP*, 286-288.

⁴⁶ Spinoza, *TTP*, 291.

⁴⁷ Spinoza, *TTP*, 290.

⁴⁸ Spinoza, *TTP*, 272.

bepler yüzünden gereksiz bir biçimde çoğalmasının önüne geçmektir. Aksi takdirde hem gerçek din bozulacak hem de insanlar aklın rehberliğinden çıkıp hurafeler ağına düşecektir; çünkü hurafenin temel nedenlerinden biri insanların dini kendilerine göre yorumlamasıdır. Herkes dini kendi fikirlerine göre ya da kendi çıkarları doğrultusunda yorumladığında söz konusu yorum farkları toplumda dinsel çatışmalara yol açar. Bu çatışmalar ise insanlar arasında kutuplaşmaya, kin ve nefret duygularının hâkimiyetine ve böylece toplumsal refahın bozulmasına neden olur. Bu nedenle Spinoza dini yorumlama söz konusu olduğunda ifade özgürlüğü hakkına bu anlamda bir kısıtlama uygulanması gerektiğini savunmuştur. Düşünür ifade özgürlüğü hakkının devlet ve din açısından önemini TTP'de ileri sürdüğü şu tezle ifade etmiştir:

4. “Bu özgürlük, devletin huzuruna, dine bağlılığa ve üstün gücü kullananların hakkına zarar vermeden tanınabileceği gibi, ayrıca bütün bunların ayakta kalması isteniyorsa, onun tanınması zorunludur da.”⁴⁹

İnsanların en doğal hakkı olan ifade özgürlüğü hakkı (bireyler “ifade özgürlüğü hakkı” adı altında toplumun birliğine ve devletin bütünlüğüne zarar vermedikleri sürece) hiçbir şartla kişinin elinden alınamaz. Aksi takdirde insanlar devlete ve yasalara karşı ayaklanır; çünkü inanç, düşünce ve ifade özgürlüğü kimsenin vazgeçmeye zorlanamayacağı doğal hakkıdır. Bu hak kişinin var kalma çabasının, *conatus*'unun bir tezahürüdür. Bu nedenle Spinoza'nın ifade özgürlüğü savunusunu yalnızca istediğini düşünme ve söyleme özgürlüğü olarak değil; dünyaya bakış açısı, dünya görüşü ve kabul sorunu bağlamında bütün yaşam tarzını kapsayan bir biçimde değerlendirmek mümkündür. İnsanların inançları, dünya görüşleri ve yaşam tarzları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun bu konuda özgür bırakıldıkları sürece bir arada yaşamalarında hiçbir sıkıntı çıkmamaktadır. Bu nedenle amacı özgürlük olan devletin yurttaşlarına özgürlük güvencesi vermesi ve onların özgürlüklerini kaybetme kaygısı taşımalarına engel olması gerekmektedir. Ancak böyle bir devlette insanlar yetkin bir yaşama kavuşurlar.

Şunu da belirtmek gerekir ki Spinoza'nın felsefesinin genelinde duygular karşısında akli ön plana çıkarılması güzel sanatları ihmal etmesine neden olmuştur.⁵⁰ Buna rağmen o, ifade özgürlüğünün bilim ve sanatın gelişmesi açısından da gerekli olduğunu, bu alanlarda başarılı olmak için insanların özgürce düşünebilmeleri gerektiğini şu şekilde vurgulamıştır: “Özgür bir cumhuriyette ise, aksine, bilimleri ve sanatları geliştirmenin en iyi yolu, herkese kendi hesabına ve ününü tehlikeye atmak pahasına öğretim izni vermektir.”⁵¹ Düşünürün ölümü nedeniyle TP yarım kalmış ve bu konu tamamlanamamıştır. TTP'de ise “çünkü bu alanlarda, sadece yargılarında özgür olanlar ve peşin fikirli olmayanlar başarıyla at koşturabilir”⁵² şeklinde bilim insanlarının ve sanatçıların alanlarında başarılı olabilmesi için düşüncelerinde, ifadelerinde, inançlarında ve yargılarında özgür olmalarının gerekliliği vurgulanmıştır.

Sonuç

“İfade özgürlüğünün sınırı en iyi devlette nereye kadar genişler?” sorusu Spinoza'nın felsefesinde “kişinin bu özgürlükten kendisine devlet içinde yeni bir hak yaratarak veya yürürlükteki yasalara uymayarak devletin güvenliğini ve toplumun birliğini ve huzurunu tehlikeye atmadığı sürece” söz konusu özgürlüğün kısıtlanmaması gerektiği şeklinde cevaplanmıştır. Başka bir deyişle ifade özgürlüğünün sınırını belirleyen

⁴⁹ Spinoza, *TTP*, 291.

⁵⁰ James C. Morrison, “Why Spinoza Had No Aesthetics”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 4 (1989): 363.

⁵¹ Spinoza, *TP*, 95.

⁵² Spinoza, *TTP*, 288.

devletin güvenliği ve toplumun refahıdır. Spinoza'nın ifade özgürlüğü hakkına çizdiği sınır hem söz konusu hakkın kendisini hem de toplumun ve devletin güvenliğini koruma altına almaktadır. Kişi, ifade özgürlüğü hakkı adı altında devletin ve toplumun güvenliğini bozmaya yönelik eylemlerde bulunmadığı sürece bu hak hiçbir şekilde kişinin elinden alınmamalıdır. Bu bakımdan Spinoza'nın ifade özgürlüğü sorununa yönelik bu önerisinin günümüzde de pratik etkisini koruduğunu söyleyebiliriz. Toplum içindeki farklılıkların huzurlu ve güvenli bir şekilde bir arada yaşayabilmesi için kişilerin ifade özgürlüğünün korunması büyük önem taşımaktadır. Farklı yaşam tarzlarının, farklı dünya görüşlerinin ve farklı inançların birlikteliği için gerekli olan, farklılıkları yok saymak veya bastırmak değil, söz konusu farklılıklara ifade özgürlüğü hakkı tanımadır. İnsanlar farklılıkları nedeniyle toplumun birliğine ve huzuruna, devletin güvenliğine zarar vermediği sürece onların ifade özgürlüğünü engellemek doğal hak gereği doğru değildir. Ayrıca bir devlette kişiler ifade özgürlüğü hakkını kötüye kullanmadan onların söz konusu hakları engellenmeye çalışılıyorsa bu durum o devletteki yöneticilerin aklın rehberliğinden uzaklaştığının önemli bir göstergesi olabilir. Devletin temelinde insanların aklın rehberliğini izleyerek oluşturdukları güç birliği vardır. Bu nedenle yöneticilerin güvenliği ve huzuru sağlamak için getirdiği kısıtlamalar rasyonel olmalı, insanların çıkarlarına ve özgürlüklerine aykırı olmamalıdır.

Spinoza'ya göre devletin amacı ve varoluş nedeni insanların aklın rehberliğinde yaşamalarını sağlamak olmalıdır. Aklın rehberliğinde yaşayan insan, özgürce akıl yürütme ve yargıda bulunan, düşüncelerini özgürce ifade edebilen ve duygulanımlarının esiri olmaktan kurtulmuş, yaşamına akıyla yön verebilen insandır. Bir toplumda her zaman farklı düşünceler, farklı inançlar ve farklı yaşam tarzları olacaktır. Devletin amacı söz konusu farklılıkların birbirine zarar vermeden özgürce bir arada yaşamalarını sağlamak olmalıdır. Bunu sağlayan devlet, toplumdaki barış ve refahın güvencesidir. İnsanlar yetkin bir düzende barış ve refah içinde yaşayabilmek için toplum sözleşmesine ve devlete ihtiyaç duymuştur. İnsanların ifade özgürlüğünün elinden alınması toplumdaki barış ve refahın bozulmasıyla sonuçlanır. Dolayısıyla ifade özgürlüğünün, barış ve refahın ortadan kalkması durumunda devletin varoluş nedeni de ortadan kalkar.

Bir ülkedeki ifade özgürlüğünün sınırları o ülkedeki diğer hak ve özgürlüklerin en önemli göstergelerinden biri olabilir; çünkü ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlama ve baskılar bütün diğer baskıları da beraberinde getirir. Sıradan insan için ifade özgürlüğü hakkı pek bir anlam ifade etmeyebilir; fakat aklın rehberliğinde yaşayan zihinsel özgürlüklerini kazanmış insanlar için ifade özgürlüğü oldukça önemlidir. Onların ifade özgürlüğünün elinden alınması bu kişilerin devlete itaatiyle değil aksine hak arayışı ve hatta yasalara karşı ayaklanmasıyla sonuçlanır. Dolayısıyla ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar yalnızca kişilere değil topluma ve devlete de zarar verir.

Spinoza, felsefesinin genelinde güzel sanatlara dair detaylı bir analize yer vermemiş olsa da sanatçıların ve bilim insanlarının üretkenliklerini devam ettirebilmesi ve başarılı olabilmeleri için ifade özgürlüklerinin korunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Sanat ve bilim alanındaki uğraşlar bir toplumun ilerlemesindeki en önemli etkenlerden biridir. Özellikle sanat eserleri, duygusal yaşantıların paylaşımına olanak sağlayarak yalnızca insanı değil doğayı ve toplumu da ifade eder. Ayrıca insanın bir sanat eseri ortaya koyması yıkıcı duygulanımlarını yapıcı eylemlere dönüştürerek ait olduğu kültüre katılması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan sanatın sağladığı tinsel haz ve doyum insanın ve toplumun zihin dünyası için oldukça önemlidir. Bu nedenle

sanatçıların ve bilim insanlarının ifade özgürlükleri (devletin güvenliği ve toplumun birliğine ve refahına zarar vermediği sürece) engellenmemelidir.

Kaynakça

- Copleston, Frederick. *Spinoza*, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2013.
- Del Lucchese, Filippo. *Machiavelli ve Spinoza: Çatışma, Güç ve Çokluk*, çev. Orkun Güner. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2016.
- Elmalı, Osman. "İbn Haldun ve Machiavelli'nin Realist Siyaset Kuramları". *Ekev Akademi Dergisi* 15 (2003): 133-142.
- Ergün, Reyda ve Cemal Bali Akal. "Teolojik Politik İnceleme'den Politik İnceleme'ye, Özgürlük ve Güvenlik Bilmecesi". *Kimlik Bedenin Hapishanesidir: Spinoza Üzerine Yazılar ve Söyleşiler* içinde, ed. Reyda Ergün, Cemal Bali Akal, 93-109. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Fransez, Moris. *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*, çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- İbn Haldun. *Mukaddime I*, çev. Turan Dursun. Ankara: Kaynak Yayınları, 2017.
- Llyod, Genevieve. *Spinoza and Ethics*. London: Routledge, 1996.
- Look, Brandon. "Becoming Who One Is in Spinoza and Nietzsche". *The Jerusalem Philosophical Quarterly* 50 (2001): 327-338.
- Machiavelli. *Prens*, çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Morrison, James C. "Why Spinoza Had No Aesthetics". *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 4 (1989): 359-365.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile ya da Eğitim Üzerine*, çev. Yaşar Avunç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları, 1990.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Scruton, Roger. *Spinoza*, çev. Hakan Gür. Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- Smith, Steven B. *Spinoza's Book of Life: Freedom and Redemption in the Ethics*. New Haven and London: Yale University Press, 2003.
- Spinoza, Baruch. *Ethica*, çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Spinoza, Baruch. *Politik İnceleme*, çev. Murat Erşen. Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza, Benedict. "On Divine and Human Law". *The People's Classics* 16, 5-20.
- Spinoza, Benedictus. *Mektuplar*, çev. Emine Ayhan. Ankara: Dost Kitabevi, 2014.
- Spinoza, Benedictus. *Teolojik Politik İnceleme*, çev. Cemal Bâli Akal, Reyda Ergün. Ankara: Dost Kitabevi, 2016.
- Topakkaya, Arslan. *Hukuk ve Adalet*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010.
- Wolf, A. *Spinoza's Short Treatise on God, Man and His Well-Being*. London: A&C Black, 1910.